

Van denken veranderen

Toen ik, nu al weer heel wat jaren geleden, aan de gemeente-universiteit van Amsterdam studeerde, bezette prof. I. Henry Hijmans de leerstoel voor het romeins recht. Hij had de gave van het woord, maar was ook een goed docent. Met betrekking tot de vraag wat de oude Romeinen destijds over bepaalde juridische leerstukken hebben gedacht, wat precies hun recht was en hoe zij het toepasten, bestond en bestaat op menig punt ernstige twijfel, vooral ook als gevolg van het tekort aan bronnen, waarover we de beschikking hebben. Als dan getracht wordt t.a.v. een of andere materie, met betrekking waartoe de bronnen ons goeddeels in de steek laten, toch tot een zo goed mogelijk wetenschappelijk gefundeerd oordeel te komen — een oordeel, dat intussen vaak niet meer kan zijn dan een meer of minder sterk vermoeden — dan gaat het er vooral om, uitgaande van het beter bekende langs de weg van de redenering en de logica tot een vermoeden te komen omtrent het in ieder geval aanvankelijk minder bekende.

Welnu, Hijmans was er een meester in om „haarfijn” — zoals hij het ook zelf graag uitdrukte — uiteen te zetten, hoe men uitgaande van het bekende redelijkerwijs toch wel tot een bepaald oordeel moest komen omtrent een vraagstuk, dat aanvankelijk duister scheen. Maar diezelfde Hijmans kon het gebeuren, dat hij op een volgend college — zelfs op het volgende college — niet zonder genoegen en zelfspot — zo ongeveer zei: dames en heren, U herinnert zich hoe ik U de vorige maal duidelijk heb uiteengezet, hoe de Romeinen daar en daar over hebben gedacht; welnu, dames en heren, ik moet U mededelen, dat ik er nog eens over heb nagedacht en dat ik tot de conclusie ben gekomen dat het precies omgekeerd is als ik U de vorige maal heb gezegd. En dan kon het gebeuren dat dezelfde Hijmans met evenveel gloed en verve als de vorige maal ging vertellen hoe het dan wel was. Maar vaker toch klonk dan in de stem wel heel wat meer reserve en voorzichtigheid door dan de eerste maal.

Wat mij nu van de U zoëven geschetste tafelen vooral is bijgebleven, dat is niet — zoals U misschien zoudt denken — de herinnering aan de moed van de man, die zo openlijk erkende dat hij toch in zijn eerste oordeel te vlug of te stellig was geweest, dat hij een „fout” had gemaakt. Neen, het leek er zelfs op alsof hij daarvoor helemaal geen moed had behoeven op te brengen, alsof hem dat nauwelijks enige moeite kostte. Maar ik herinner mij vooral hoe groot zijn vreugde was dat hij nu een beter oordeel in de plaats kon stellen van het minder juiste of zelfs onjuiste. Die vreugde, mede gedragen door een gevoel van bevrijding, overheerste, ook als soms het latere oordeel minder stellig moest klinken dan het aanvankelijke had geklonken.

Aan die, door Hijmans zo duidelijk genoten vreugde terugdenkende, verwonder ik er mij telkens weer over dat menschen in het algemeen, dat *wij* menschen — allemaal op onze beurt — zo weinig er op uit zijn om die vreugde ons deel te laten worden. Verwonder ik er mij altijd weer over dat wij in het algemeen zo moeilijk van denken veranderen.

Waar ik nu vanmorgen echter vooral op wil wijzen, dat is, dat de humanistische levensovertuiging haar aanhangers zo'n krachtige aansporing kan geven, hun ook zo duidelijk de verplichting oplegt, om telkens weer het eigen denken van tot dusver critisch te bezien. Ik zie hierin zelfs een belangrijk onderscheidend kenmerk van het humanisme tegenover andere levensovertuigingen, met name tegenover de godsdiensten.

De menselijke geest kan slechts zijn waarlijk menselijk karakter bewijzen, wanneer hij zich óók critisch instelt tegenover eigen geestelijke grondslag. Het is juist met dit gezichtspunt dat het humanisme zijn wezenlijk on-dogmatisch karakter vertoont.

Soms hebben Christenen er behoefte aan het humanisme *zijn* zgn. dogmatisch karakter voor te houden. Het komt mij voor dat zij in dat pogen niet kunnen slagen. Ongetwijfeld: ook humanisten hebben hun „beginselen”, formuleren eventueel hun beginselen, zoals ook het Humanistisch Verbond als zodanig een beginselverklaring heeft. Maar deze beginselen hebben toch ten slotte geen andere betekenis dan die van uitgangspunten, op grondslag waarvan men bepaalde groepen gelijkdenkenden tezamen brengt.

Maar ook die beginselen, die uitgangspunten als zodanig zijn voor de humanist niet onaantastbaar. Zijn denken en leven zijn niet alleen maar gericht op versterking, op diepere beleving van die beginselen. Hij weet dat hij misschien niet als humanist, maar wel als mens er evenveel bij kan winnen als hij tot de conclusie zou moeten komen dat hij zijn aanvankelijke uitgangspunten dient te herzien als wanneer zijn verder denken en dieper doordenken van vragen en problemen hem alleen maar zou leiden tot een bevestiging van die uitgangspunten. De humanist m.a.w. staat kritisch óók tegenover eigen uitgangspunten, óók tegenover eigen grondslagen. Het „vrije denken” van het humanisme is niet in de eerste plaats te stellen tegenover het „gebonden” denken van anderen, maar het is in de eerste plaats en vooral „vrij” te noemen omdat het ook vrij staat tegenover alles wat het eigen denken — eigen persoonlijk denken en alle „humanistisch” denken — ooit heeft opgeleverd. En dat voortdurend kritisch bezien van alle vroeger denken kan er eventueel toe leiden, dat het niet meer zinvol zou zijn, het er voor in de plaats tredende denken nog „humanistisch” te noemen.

Nu wil ik, zover gekomen, er met een enkel woord tegen waarschuwen, in dit verband de tegenstelling tussen godsdienst en humanisme te breed uit te meten. Niet weinig heeft ook binnen de kerken bezinning op eigen beginselen plaats. Theologen en geestelijken zullen — goeddeels terecht — volhouden dat het ook hun taak is, eigen beginselen kritisch te bezien, te beoordelen en te doordenken. Maar toch meen ik te mogen stellen dat de godsdienst in tegenstelling tot het humanisme zekere beginselen kent, — beginselen van de aard als ik eerder reeds met betrekking tot het Humanistisch Verbond uitgangspunten noemde — die als uitgangspunten, juist als uitgangspunten, niet ter discussie staan. Terwijl het humanisme krachtens eigen beginselen vraagt — zo meen ik het te kunnen zeggen — ook eigen uitgangspunten kritisch te blijven bezien, stelt de godsdienst bepaaldelijk niet zodanige eis aan zichzelf.

De tegenstelling komt wellicht het duidelijkst tot uitdrukking als het gaat om leiding-geven, leiding-geven binnen de kerk enerzijds en leiding-geven binnen b.v. het Humanistisch Verbond, of binnen welk ander humanistisch verband ook, anderzijds. Dan blijkt hoe de kerk meent a.h.w. in het bezit, in het blijvende en voortdurende bezit van waarheid te zijn, van de Waarheid te zijn, hoe anderzijds het humanisme en zijn leiders niet meer en beter weten te doen dan mensen aan te moedigen bij voortdurend te trachten de waarheid zo goed mogelijk te benaderen. „Denken” blijft voor de humanist altijd iets van een keuze inhouden, een a.h.w. voortdurend herhaalde en telkens opnieuw gemaakte en te maken keuze tussen het ene denken en het andere.

Vaak is reeds in en door de geschiedenis — ook in de laatste decennia — de vraag aan de orde gesteld in hoeverre een kerk „verdraagzaam” is, verdraagzaam wil zijn en verdraagzaam kan zijn. Het ging dan eigenlijk steeds om de vraag in hoeverre een kerk verdraagzaam kan zijn tegenover andersdenkenden, tegenover mensen buiten die kerk. Ik kan die vraag vanmorgen terzijde laten. Het gaat mij nu veel meer om de vraag in hoeverre de kerk verdraagzaam is en verdraagzaam kan zijn tegenover de eigen mensen. Het antwoord op deze vraag moet luiden, dat de kerk dat in laatste instantie niet is en ook niet kan zijn. Zij kan er toe aansporen om op grondslag van de kerk het eigen denken te verdiepen en te verlevendigen, maar zij kan er niet toe aansporen het eigen denken tot in zijn laatste gronden kritisch te blijven bezien. Voor de humanist daarentegen geldt, dat niet alleen zijn eerbied voor de waarheid hem verdraagzaam doet zijn — zowel tegenover degenen, die hij tot dusver tot de eigen aanhang mocht rekenen, als tegenover anderen, — maar ook zijn inzicht dat, hoezeer de eigen overtuiging zich aan hem als waarheid voordoet, haar kenbaarheid en haar interpretatie afhangt van menselijke en dus beperkte vermogens. Daarnaast en daarboven zal bij de humanist zwaar wegen, dat wat een mens denkt, afgezien van invloeden van omgeving en tijdsverband, niet slechts afhankelijk is van zijn eigen verstandelijke en geestelijke vermogens, maar veel meer van het totaal van zijn persoonlijkheid. Mensen tot een bepaald denken of tot een bepaald soort denken te leiden, ziet de humanist als een betrekkelijk gevaarlijk ondernemen, waarbij niet licht teveel voorzichtigheid kan worden betracht. Het gevaar is niet slechts dat men iemand tot niet werkelijk begrepen inhouden van denken voert, maar ook dat men de ander er toe brengt uiterlijk te aanvaarden wat innerlijk slechts weinig is ver-

werkt, en dat daarmee de gehele persoonlijkheid van die ander geweld wordt aangedaan, het geluk van de betrokkene slecht gediend.

Wanneer ik het zoëven had over bepaalde uitgangspunten, die voor de kerk als zodanig buiten discussie staan, dan is het duidelijk dat het daarbij vooral gaat om die Waarheid, die de kerk als haar door God geopenbaard omhelst. De kerk en haar ambtsdragers — dominees, geestelijken enz. — hebben die niet in twijfel te trekken waarheid te beschermen en uit te dragen. Het moge nog zo duidelijk zijn, dat het daarbij gaat om een bepaalde interpretatie van Gods woord en Gods wil, als zodanig zijn de ambtsdragers in de kerk met een bepaald gezag bekleed, en, in het bezit van de waarheid, hebben zij de plicht die waarheid te verbreiden, niet geremd of zoveel minder geremd door overwegingen van voorzichtigheid als ik U eerder met betrekking tot de leiding vanwege humanisten noemde. Ik moet hier korter zijn dan mij eigenlijk wel lief is, maar ik ben bereid kort te zijn op dit punt, omdat het mij nog vooral gaat om een bijkomend aspect van de aangelegenheid die ik thans aanraak. Ik wil er namelijk nog slechts op wijzen dat het feit dat ambtsdragers binnen het kerkelijk verband met betrekking tot bepaalde aangelegenheden met gezag bekleed zijn, vanzelf belangrijke invloed zal uitoefenen op de gehele levenshouding van de leden der kerk.

Het van het denken van die gezagsdragers afwijkende denken en alle verandering van denken wordt dan wel veel moeilijker gemaakt.

Ik hoop hiermede voldoende aannemelijk te hebben gemaakt mijn stelling dat het het humanisme tegenover de godsdiensten onderscheidt, dat het zozeer krachtens eigen beginsel een aansporing inhoudt om ook de eigen grondslagen kritisch te blijven bezien. Maar ik meen dat uit een en ander ook nog iets anders volgt. Namelijk dit: dat voor de humanist het er in de eerste plaats om gaat, dat diepere levensvragen met ernst worden benaderd, dat men zich daarvoor openstelt, dat men — in de volle zin des woords — daaraan toekomt, dat men zorgt daaraan toe te komen, en dat pas op de tweede plaats komt de vraag naar de inhoud van het denken. Het komt mij voor dat ook daarmee een tamelijk typisch verschil tussen christendom en andere godsdiensten aan de ene zijde en humanisme aan de andere zijde is aangegeven.

Omdat veranderen van denken veelal een aanwijzing is dat men met vragen de nodige ernst heeft gemaakt, en omdat het de nodige ernst maken met levensvragen wel haast altijd zal leiden tot enige verandering van inzicht, daarom heeft de humanist van deze morgen graag een pleidooi gevoerd vóór het van denken veranderen.

Mr. H. B. J. WASLANDER

Lezingen voor de radio

14 april (AVRO) 15.15 uur: Dr. L. van Gelder
De opvoeding in de school

12 mei (AVRO) 15.15 uur: Dr. L. van Gelder
De opvoeding in de jeugdbeweging

De tekst van deze lezingen is verkrijgbaar bij het Humanistisch Verbond, Oude Gracht 152, Utrecht door storting of overschrijving op giro nr. 30.49.60 of door insluiting van f 0,25 aan geldige postzegels.

HET WOORD VAN DE WEEK

13 april 1958

VERSCHIJNT WEKELIJKS

11e jaargang nr. 15

Frankering bij
Abonnement
UTRECHT

De Heer TH. WINTER
Mevrouw ROOSEVELTBAAN 143
Mejuffrouw AMSTERDAM - 4 - 2 - 10

Onbestelbare exemplaren
terug aan:
Oudegracht 152, Utrecht

Zoëven verschenen de 2e druk van:

„ECHT EN ONECHT IN GELOOF EN ONGELOOF”

van Prof. Dr. T. T. ten Have

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau van het Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht, tegen f 0,75 per exemplaar.
Giro, nr. 304960.

Het Woord van de Week

Humanistische radiolezingen uitgesproken voor de Vara-microfoon.

Administratie: Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht, Postgiro 304960.

Abonnementsprijs bij vooruitbetaling f 4,— p. j., buitenland f 4,60 p. j., losse nummers f 0,25.